

TÜRK MİMARÎ TARİHİ ARAŞTIRMACILIĞI VE EKREM HAKKI AYVERDİ

Y.Mim. Dr. İ.Aydın YÜKSEL

Henüz çok yeni olan Türk sanatı araştırmaları içinde, ayrı bir yeri ve daha çok Türk Mimarî tarihinin tetkiki ile şöhret bulmuş olan Dr.Y.Müh. Mim. Ekrem Hakkı Ayverdi 1899'da doğmuş ve 24 Nisan 1984'de iç ve dış âlemimizde yeri doldurulamıyan bir boşluk bırakarak Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Dolu ve renkli bir hayatı olan ve bunu dâima memleket hizmetine vermek için çırpınan Hocamızın 1920 senesinde Mühendislik Mektebi'nden mezun olduktan sonra çok kısa bir müddet Belediye Fen İşlerinde çalıştığını biliyoruz. Daha sonra da serbest meslek hayatına atılmıştır. Hayatının birinci devresinde, yani elli yaşına kadar hemen tamamen inşaatçılıkla meşgul olmuş, aşağıyukarı otuz sene çeşitli binaların yapımında ve eski vakıf ve sanat eserlerimizin ihyası ile uğraşmıştır. Bu zaman zarfında inşaatın ve yapının her çeşidi ile içli dışlı yaşayarak birçok devrin yapı husûsiyetlerine vukuf ile bir nevi ihtisas sahibi olmuştur. Ekrem Hakkı Bey Hocamızın bu devresi denebilir ki, binalarla ünsiyet kurmak olduğu kadar, çok yüksek mimarî eserler meydana getiren bu milletin kültürü ve iç âlemiyle de yakın alâka kurma devresidir. Bu yakın alâkanın temelinde millete ve memleketine duymuş olduğu aşk derecesinde sevgi ve bu milletin millî bir mimarlık dehâsına sâhip olduğu inancı vardı. Buna derinden iman etmişti. Bu iman ve aşkladır ki taş ve topraktan hareketle, yapının asıl ruhuna, esas mânâsına nüfuz etmişti. Bu otuz senelik kesif meşguliyetin içinde,

ayrıca çeşitli sanat eserlerini, bilhassa güzel yazı sanatının en nâdide örneklerini, Kur'an-ı Kerim'leri, murakka ve cildler, çeşitli kumaş ve çini parçalarını, yazı sanatına âit malzemelerin en güzellerini toplamış, muhafaza etmiş ve çeşitli koleksiyonlar meydana getirmiştir.

Halbuki bu otuz senelik inşaatçılık devresinde yoldan hastahaneye hatta sinemaya kadar yaptığı binalar onun mâişet kaygusu ile sarfettiği emeğin mahsulüdür. Asıl mühim olanları onun millete yeniden kazandırdığı mimarî eserlerimizdir. Biz burada, onun bu faaliyetlerinden bazılarını zikretmek istiyoruz.

İlk tamir ve tâdilâtlarından biri, Zeyneb Hanım Konağı'nın Fen-Edebiyat Fakültesi hâline getirilmesidir. Daha Sonra Medresetü'l-Kuzat'ın Dârü'l-Fünun Kütübhânesi, Harbiye Nezâreti'nin 1933'de Dârü'l-Fünun binası, yine 1950'de Üniversite merkez binası olarak tâdili kendisine âittir. Bu sonuncu tamirde üniversite merkez binasının yaldızlı tavanlarının bozulmadan betonarme döşemelere asılmak suretiyle nasıl ustaca yapılmış olduğunu birçok defalar kendisinden dinlemiştim.

E.Hakkı Bey'in en uzun ve geniş restorasyonlarından biri, belki de birincisi Topkapı Sarayı'na ait olanıdır. O sıralarda çok harap ve metruk bir vaziyette olan bu cihan devletinin sarayının muhakkak kurtarılması gerekiyordu. 1935-1945 tarihleri arasında sarayın hemen her yerine himmet clinin uzandığı görülür. Ufak tefek tamirleri-

nin dışında, Orta Kapı, Akağalar Kapısı, Kubbealtı, İç Hazine, Fâtih Köşkü ve Revakları, Ağalar Câmii, Beşir Ağa Câmii, Mutfaklar, Has Ahır, Zülüflü Baltacılar ve Harem Ağaları Koğuşları, Hürrem Valide Dâiresi, Valide Taşlığı, Silah Müzesi, Şehzâdeler Dâiresi ve Hırka-i Saadet Dâiresi'nin tamirinde Ekrem Hakkı Bey'in gayret kuşağını kuşandığını görürüz. Birçoklarından para kazanma şöyle dursun cebinden eklemek mecburiyetinde kalmaktaydı. Bu arada İstanbul içinde bulunan mimârî âbidelerinden bazılarının da tamirini sayabiliriz: 1935 de Bâli Paşa Camii, 1936-37 Sultan Selim Camii, 1936 da Mesih Paşa Camii, 1937 de Lâleli Camii, 1943 de de Ayasofya'da kısmî tamirler, 1943-1950 tarihleri arasında da Gazanfer Ağa, Kuyucu Murad Paşa ve Hasan Paşa Medreseleri, Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi ve diğerleri...

E.Hakkı Bey'in restorasyon sahasına, İstanbul'un dışında Trakya'daki âbideler de girmiştir. Bu faaliyete eski bir pâyitaht olan Edirne de dâhildi. 1929-1946 yılları arasında Selimiye Camii, üç Şerefeli, Eski Camii, Yıldırım, Murâdiye, Süleymâniye Câmileri ve Edirne Çelebi Mehmed Medresesi, Havsa'da Sokullu, Çorlu'da Süleyman Paşa Câmileri'nin onun tarafından tâtirini görmekteyiz. Burada sayması pek kolay olan bu restorasyonların ne büyük zahmetler ve gayretlerle başarıldığını bu işlerle uğraşanlar iyi bilirler.

Burada bir an durarak E.H. Ayverdi'nin "*Abidelerin Bir Elden İdaresi*" (1). isimli makalesinden âbidelerimiz hakkındaki düşüncelerine bakalım: "...âbidelerin târihî şuur ve san'at anlayışıyla mücehhez ve bu iş için kurulmuş bir müessesede elinde olması kurtuluşlarının yegâne çıkar yolu olduğu anlaşılmıştır... Bizim teklifimiz Fransızların *Service des Monuments Historiques* dedikleri gibi bir teşekküldür..." Ekrem Hakkı Bey, kanunların müsaadesi nisbetinde muhtar olan bir teşkilatın binalar kadar aynı zamanda tabii güzellikler, mahalleler ve kasabalarla da alakadar olması lâzım geldiğini ve bu teşkilatın târihçi, mimar, edebiyatçı ve mütehassislardan mürekkep olmasını ve bütün âbide ve

güzelliklerin önce çok sağlam bir tescilinin lâzım geldiğini düşünüyordu. Bu tescilin birinci safhası kayıt, plan, resim fotoğraf ile âbidelerin tesbitidir. Bu tescil yolu ile büyük âbidelerin yanında en basitleri de kurtulmuş olacaktır. Bunlara kitâbeler ve kabir taşları da dâhildir. Zira bunları okuyanların âbidelerden evvel yok olduğu aşikârdır. E.Hakkı Bey ikinci olarak da tâtiratların binanın "aslına şaşmaz bir sadakat" ile yapılmasını düşünmektedir.

1950 tarihlerinden sonra yazı hayatına atılarak geçirmiş olduğu otuz senelik tecrübe ve bilgilerinin mahsulünü vermeye başlamıştır. Çeşitli gazete ve mecmualarda, ilmi dergilerde çok sevdiği İstanbul'un çeşitli meseleleri, Boğaz Köprüsü (2), şehrin mimârîsi ve âbideleri hakkında monografiler, fikir yazıları, İslâm ve İstanbul Ansiklopedilerine maddeler yazdığını görmekteyiz. Bu makalelerin adedi takriben 75'e ulaşmaktadır (3). İçlerinde hemen bir kitap hacminde olan pek mühimleri de vardır. Bunlardan biri, Vakıflar Dergisi III. sayısında yayınlanan "*Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları*" isimindeki tetkikidir. 1957 de hazırlanan ve 100 fotoğraf ve 30 planla takdim edilen bu çalışma, sahasında hemen hemen topluca yapılan ilk büyük araştırmadır. Yine H.Bâki Kunter'in bir takdim yazısı ile 1958 de Vakıflar Dergisinin IV. sayısında neşredilen "*Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri ve Şehrin İskânı ve Nüfusu*" isimli çalışma, şehircilik ve kültür tarihi açısından

(1) E.H.Ayverdi, "Abidelerin Bir Elden İdaresi", Kubbealtı Akademi Mec.Yıl.6 Sayı.1., Ocak 1977. Bu makale aslında 14 Nisan 1956 tarihinde "Abidelerimizin Tarihimizdeki Rolü" namıyla târih konferansında verilen tebliğin hülâsasıdır.

(2) E.H.Ayverdi Hocam köprü'nün, Boğazın güzelliğini bozar endişesi ile aleyhinde idi. Hatta bu mevzuda bir seri yazı da yazmıştır. Fakat köprü yapıp bittikten sonra fikrinde eskisi kadar ısrar etmemiş, tahmininde yanlış olduğunu söyliyerek hatadan dönme faziletini göstermiştir.

(3) E.H.Ayverdi Bey'in fikrî makaleleri ve görüşleri 31 sene reisliğini yaptığı İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından bir kitab hâlinde hazırlanmaktadır. En kısa zamanda bitirileceğini ümid etmekteyiz.

çok kıymetli bilgileri ihtivâ etmektedir. E.Hakkı Bey'in Vakıflar Dergilerinde yayınlanan diğer makaleleri ise şunlardır. "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Câmii" III.sayı, "Mudurnu'da Yıldırım Bâyezid Manzûmesi ve Vakfiyesi" V. Sayı, "Bursa Orhan Cami ve Osmanlı Mimârîsi" ve "Fâtih Câmii Hakkında Yeni Bir Vesika" VII. sayı.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin risâle ve kitap olarak 1950'de neşrettiği ilk eseri, "XVIII. Asırda Lâle" adını taşımaktadır. Daha sonra İstanbul'un Fethinin 500. yıldönümü için hazırlanan "Fâtih Devri Mimârîsi" adlı eseri gelir. Bu mühim tetkik, daha sonraları dört cild halinde neşredilecek olan büyük eserine esas olmuştur. 1958'de de pek kıymetli bir çalışma olan "19. Asırda İstanbul Haritası" yayınlanmıştır. "Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı" ise 1953'de müellifin daha çok kendi koleksiyonlarından faydalanarak hazırladığı bir çalışmadır.

Vakıflar mevzuunda neşredilen ve pek mühim bir kaynak eser olan "İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri" Ö.Lütfi Barkan'la birlikte uzun seneler içinde hazırlanarak ilim âlemine sunulmuştur. Kıymetini daima koruyacak olan bu eser, bu sahada çalışacakların hemen ilk başvurdukları çok ciddî ve mühim bir kültür mirasıdır.

Ekrem Hakkı Bey'in asıl şöhreti, başlangıçtan Fâtih Devri sonuna bütün mimârî eserleri ele alan büyük çalışmasıdır. Sahasında yerine kolay kolay yenisi konamayacak ana kitaplardan sayılan bu büyük külliyyat, sanat tarihi ile uğraşanların her zaman başvuracakları bir tetkikdir. Bu satırların yazarı da 1961'lerden itibaren bu çalışmalara önce, E.Hakkı Bey tarafından verilen krokileri çizmekle başlamıştır. Daha sonra 1964'de Edirne Yıldırım Câmii'nde kendisinin idaresi altında ilk tabikatımı yapmıştım. 1966'da neşredilen "İstanbul Mimârî Çağının Menşei, Osmanlı Mimârîsinin İlk Devri", Ertuğrul Gazî'den yani 1230'dan 1402'ye Çelebi devrine kadar olan bir devreyi içine almaktaydı. Zannederim önceleri bir seri olarak düşünülüyordu. Zira, iş çok heybetli ve o nisbette de zahmet-

liydi. Bu sebeple, bu birinci cildin üstüne "I. Cild" ibâresi konulmamıştı. I.Cildi, "Çelebi ve II.Sultan Murad Devri Mimârîsi" takip etti. Daha sonra da 1953'de bir cild halinde çıkarılan "Fatih Devri Mimârîsi" bu sefer iki cild olarak çok daha geniş ve hacimli bir şekilde ilim âlemine sunuldu. 1974'de tamamlanan bu dört cildlik dev eser, yukarıda da belirttiğim gibi uzun zaman önemini koruyacağına benzemektedir. Binlerce sahifelik ve binlerce resimlik bu büyük külliyyat sarsılmaz bir azmin ve çok kesif bir çalışmanın mahsulüdür.

Böylece 250 senelik Osmanlı-Türk mimârî eserleri mümkün olduğu ölçüde bir kütüğe geçirilmiş oluyordu. Rölövelerin hemen hepsi o zaman henüz bir mimârîlik talebesi olan Yusuf Ömürlü Bey ve bu satırların yazarı tarafından hazırlanmıştır. 1976'da ise bu dört cildin hülâsası olarak "İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi" neşredilmiştir. Diğerlerine göre daha az ilmt olan bu küçük eserin bilhassa sanat tarihi talebeleri arasında bir hayli yaygın olduğunu söylemeliyim. Bu eserde kendi isminin altında benim de adımın bulunmasını ısrarla istemiştir.

Fâtih Devri mimârîsinin devamının yazılmasının muhakkak olmasına rağmen Ekrem Hakkı Bey buna yanaşmıyordu. Halbuki külliyyatın devamı bakımından, II.Bâyezid devrinin tetkiki ve Kanûnî devrinin klasik üslûbuna geçişin tesbiti gerekliydi. Çok uzun vâdeli ve iddiasız bir arzu ile kendisine bu işe başlamayı istediğimi belirttiğim zaman beni hararetle teşvik ettiği gibi, Fetih Cemiyeti'nin maddî imkânlarıyla da desteklemeye çalıştı. Böylece de vefâtından altı ay önce kitabın neşredildiğini görmek suretiyle kendi açtığı bir yolun devam ettiğini de görmüş oldu. Bunun için ve burada saymadığım birçok yardımları için kendisine medyûn-ı şükranım. Kendisi her ne kadar Fâtih Devrinin devamı olan II.Bâyezid'i yazmaya teşebbüs etmedi ise de, belki bundan daha zahmetli bir çalışmanın içine girmekten de çekinmedi. Bu sırada Kültür Bakanlığı'nın teşebbüsü ile Türkiye sınırları dışında kalan Türk

mimârt âbidelerinin tesbiti ve tescili meselesi ortaya çıkmıştı (4). Fakat bu bahse girmeden önce, kendisinden devamlı bir ısrarla rica ettiğim bir başka mes'eleden bahsetmeliyim. Bu, Türk mimârt felsefesinin yazılması fikriydi. Bu düşünceyi kabul etmiş ve "Sen çizersen. ben de yazarım" demişti. Fakat yukarıda zikredilen Avrupa'daki Türk eserlerinin tetkiki mes'elesi ortaya çıkınca, henüz çok az bir çizim ve notlar safhasında olan bu teşebbüs geri bırakıldı. Halbuki bu çalışma, geniş ve uzun bir tecrübe ve derin bir sanat tefekkürünün mahsulü olacaktı(5).

Zikredildiği gibi, bugün bıraktığımız Avrupa topraklarındaki eserlerimizin tesbiti ve bir nevi tescili acil bir iş olarak karşımızdaydı. Bunun heyecanı, Ekrem Hakkı Bey Hocam dâhil hepimizi alıp sürüklemeye başlamıştı. Mimar Gürbüz Ertürk ve Y.Mim.Dr. İbrahim Numan Bey'ler de bu işin sevdâlısı olarak aramıza dâhil oldular. E.H.Ayverdi Bey'in muhterem zevcesi ile birlikte altı kişilik bir heyet hâlinde 1976'da Romanya ve Macaristan tarandı, mevcut eserler yerinde görüldü, fotoğraflar çekildi, çeşitli dökümanlar toplandı, değerlendirildi.

Bu bahis ayrı ve her dakikası hasretle hatırlanacak kadar şevk ve hüznle doludur. Estergon Kalesi'nin burçlarından Tuna'nın karşı yakasında görülen Ciğerdelen (Sturova) Palankasına kadar bütün bir tarih ve ruh orduları sanki içimizden akıyordu. Mohaç Sahrasında bize göz açtırmayan yağmur, toprağı ve bizleri kucaklıyordu. Budapeşte'de (bir rivâyete göre) E.H. Bey'in ecdâdı olan velâyet sahibi Gül Baba, son Budin Beylerbeyi yiğit Abdurraman Abdi Paşa bizlerle hasbihal ediyordu. Küçük Erd Kasabasındaki tek bir minare, bütün Macaristan'da ancak iki elin parmakları kadar sayılı Türk eserleri ve bizimle beraber dolaşan Seyyah-ı âlem tatlı dilli Evliya Çelebi... O sırada 76 yaşında olan koca Türk herhalde bizden daha fazla duygulu idi. Çünkü o, daha önce Trablus'un, Balkanlar'ın, Suriye ve Irak'ın, Hicaz'ın elden çıkışına şahit olmuştu. O bizim tahayyül bile edemediğimiz bin-

bir güzellikleri de görmüştü.

Ertesi sene sıhhati elvermediği için biz üç mimar arkadaş Yugoslavya seyahatine çıktık. Fakat bize aşlamış olduğu gayret ve şevkle berabermişiz gibi çalışıyorduk.

1978'den 1983'e kadar süren bir çalışmayla dört cild hâlinde yayınlanan Avrupa'da Osmanlı Mimârt Eserleri'nin ne gibi zahmetler ve rahmetlerle meydana geldiğini anlatmak zordur. Burada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden çok faydalandığımızı da bilhassa belirtmek isterim (6). Çeşitli tarihlerde kayda geçen cihat defterleri, çeşitli kayıtlar Türkiye sınırları dâhilinde bile yapılamayan bir işin başa rılmasında yardımcı olmuştur.

1979 yılında İstanbul Üniversitesi'nin güzel bir hareketine şahit olmuştuk. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Türk sanatına hizmetlerinden dolayı Edebiyat Fakültesi tarafından "fahret doktor"luk ünvanıyla taltifi bir kadirşinaslık örneğiydi.

Ekrem Hakkı Ayverdi bütün bu faaliyet ve çalışmalarının yanında 1953'den beri İstanbul Fetih Cemiyeti'nin reisliğini de deruhte etmekte idi. Bu onun vazgeçilmez aşkı idi denilebilir. Fetih Cemiyeti'nin menfaatlerini herşeyden önde tuttuğunu ve bunun için çeşitli mücadeleler verdiğini buna yakından şahit olanlar bilirler. Merhum Nihad Sâmî Bey'le beraber cemiyete bağlı bir Yahya Kemal ve İstanbul Enstitüsü ve yine bir Yahya Kemal Müzesi kurmuşlardı. Her iki Enstitünün de kıymetli neşriyatında gayret ve himmetleri unutulmaz.

Son olarak da Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bir ömür boyu topladığı malzemeyi, evini ve diğer emlakını kendi

(4) Bu tetkik gezisinin gerçekleşmesinde hiç şüphesiz devrin Kültür Müsteşarı Prof.Emir. Bilgiç Bey'in büyük dahli vardır. Burada bu vesile ile şükranlarımızı arz etmekten büyük bir haz duymaktayım.

(5) Bu çalışmanın giriş kısmı "Türk Mimârsi ve Dünya" ismiyle vefatından sonra Kubbealtı neşriyatından (19-84) neşredilmiştir.

(6) Arşiv mütehasısı Mehmed Duru Bey'in foto-kopilerini verdiği Cihat Defterleri, bu kütüğün yazılmasında en büyük âmillerden olmuştur.

kurmuş olduğu vakfa bağışladığını belirtelim. Zira önce malını değil, kendini vakfetmeyi bilenlerdendi. Zaten hususi hayatındaki mükrimliği meşhurdu. Asıl mülkün Allah'a ait olduğunu bilen bu koca Türk, Allah'tan aldığını yine Allah'ın kullarına veriyordu. 1979 yılında "Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı" adıyla kurulan vakfın, vakfiyesindeki şu satırlar bilhassa dikkat çekicidir:

"Asırlardan beri milletimizin sfesinde gelişen en asıl an'anemiz, en kıymetli hayır müesseselerimiz olan vakıfların, vakfın niyet ve arzûsuna dayanan tahsis sebep ve mahalleri, az çok birbirlerinden farklı olmakla beraber, ana gayelerinin temelinde yatan fikir, amme hizmetini ve cemiyetin istifadesini esas ve hedef alan yardım ve hayır yapma anlayışıdır.

Bu düşünceden hareket eden ecdadımız, asırlar boyu, menkûl ve gayri menkûl mal ve mülkünü cömertce vakfetmiştir.

Bu şuûrun meydana getirdiği içtimâî, iktisâdî, dîni ve askerî müesseseler ise, yeryüzünde bir eşi daha bulunmayan târihî âbideler olarak, "Türkiye Coğrafyasının Şaheserler Zinciri"ni meydana getirmiştir.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı gibi, millî irtfan ve san'ata hizmeti gâye edinmiş bir müessesenin gelişme ve devâmı için maddî fedâkârlığa duyulan ihtiyaç, aşağıda bildirilen mal ve mülkümüzü Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı'na dev-

retmeyi bizler için vicdan borcu kılmaştır. Öyle ki, gençliği bağrından toplamakta bulunan bu ocağın mensuplarının zihni ve rûhi bir düzen içinde yetişmelerine gayretin, ibâdet gibi temiz, mukaddes bir millî vazife ve vicdan borcu olduğuna inanmış bulunuyoruz.

Hareket noktamız bu olmakla beraber, her Müslümanın fikir ve gönül dağarcığında bulunması gereken bir Hakk kelâmı, hayatımız boyunca bizi, çevremizi maddî mânevî imkanlarımızı açık tutmaya sevk eylemiştir. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'inde: "Ve mâ leküm illâ tünfikü ft sebtilillâhi mîrasü's-semâvâti ve'l-arz..." (Ne oluyor size ki îmân ettikten sonra da Allah yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin bütün mîrası Allah'ındır.) dediğine göre, O'nun vermiş olduğu mal ve mülkü, gene O'nun kullarının istifadesine arzulemek, insanoğluna gurur değil, ancak şükür vermelidir vesselâm."

24 Nisan 1984'de vefat eden Ekrem Hakkı Ayverdi Hocamla alakamız yakın komşuluk münasebetleriyle de pek derindi. Bu yüzden hakiki bir dost, bir baba kaybetmiş olduğumu ve yokluğunu her vesile ile hissettiğimi saklamıyacağım. Şahsen benim kendisine daha çok ihtiyacım olduğu bir zamanda "azm-ı dâr-ı beka" eyledi. Allah'tan kendisine rahmet ve mağfîret dilerim. Eminim ki zaman zaman söylediği gibi, çok sevdiği milletin tekrar şevket ve satvet dolu asırlara eriştiğini yattığı yerden görecektir.

Sinan Paşa adına (1555-56) tarihinde Mimar Koca Sinan tarafından Beşiktaş'ta yapılan Sinan Paşa Camii mihrabı.